

ધોરણ : ૬

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ : ૧૩ ભારત : ભૂપૃષ્ઠ, આબીહવા,
વનસ્પતિ અને વન્યજીવન

સ્વાધ્યાય

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 જોડકાં જોડો.

અ

- (1) એકશિંગી ભારતીય ગેડા
- (2) સમુદ્રના કાચબા
- (3) યાયાવર પક્ષીઓ

બુ

- (a) ઓડિશાનો સમુદ્રકિનારો
- (b) જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર
- (c) અસમ
- (d) કચ્છ, સુરેન્દ્રનગર અને
પાટણનાં સૂકાં ક્ષેત્રો

પ્રશ્ન : 2 નીચેનાં વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં તે જણાવો.

- (1) સિંહ ગીર ઉપરાંત નળ સરોવરમાં જોવા મળે છે. X
- (2) પૂર્વ કિનારાની તુલનામાં પશ્ચિમ કિનારાનું મેદાન સાંકડું
છે. ✓
- (3) કાવેરી નદીએ સુંદરવન નામનો મુખત્રિકોણ પ્રદેશ
બનાવ્યો છે. X

પ્રશ્ન : 3 એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

(1) હિમાલયની દક્ષિણે આવેલ મેદાન કઈ કઈ નદીઓએ બનાવ્યું છે?

❖ હિમાલયની દક્ષિણે આવેલ મેદાન ગંગા, સતલુજ, યમુના, બ્રહ્મપુત્ર અને તેની શાખા નદીઓએ બનાવ્યું છે.

(2) ગુજરાતમાં યાયાવર પક્ષીઓ ક્યાં ક્યાં આવે છે?

❖ ગુજરાતમાં યાયાવર પક્ષીઓ નળ સરોવર, ખીજડીયા, થોળ, છારીઢંઢ (કચ્છ) વગેરે સ્થળોએ આવે છે.

પ્રશ્ન : 4 ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

(1) મૈન્ગ્રેવ જંગલો કિશે તમે શું જણો છો?

❖ મૈન્ગ્રેવ જંગલ (ભરતીનાં જંગલો) (Mangrove Forest)
સમુદ્રની ભરતીના ખારા પાણીમાં વિકસે છે. ભારતમાં તે
પશ્ચિમ બંગાળ, ગુજરાત તથા અંદમાન અને નિકોબાર
દ્વારાપુષ્પોના દરિયાકિનારે આવેલાં છે. ગંગાના મુખત્રિકોણ
પ્રદેશમાં આવેલું 'સુંદરવન' ભરતીનું જંગલ છે.

❖ અહીં સુંદરી નામનાં વૃક્ષો થાય છે. ગુજરાતના સમુદ્રકિનારે દલદલીય વિસ્તારમાં નાના પાયા પર ભરતીનાં જંગલો આવેલાં છે. અહીં ચેર નામના વૃક્ષો થાય છે, સ્થાનિક લોકો તેનાં લાકડાંનો બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

(2) પર્વતીય જંગલ વિશે માહિતી આપો.

❖ પર્વતીય જંગલ (Montane Forest) એટલે પર્વતો પરનાં જંગલો. આ જંગલોનાં વૃક્ષો પર્વતો પર જુદી જુદી ઊંચાઈએ, વિવિધ પ્રકારનાં અને વિશિષ્ટ આકાર ધરાવતાં હોય છે. સમુદ્ર સપાટીથી આશરે 1500 મીટરથી 2500 મીટર સુધી ઊગતી. વનસ્પતિ શંકુ આકારની અને લાંબાં તથા અણીદાર પાંદડાંવાળી હોય છે. તેથી અહીંની વનસ્પતિ 'શંકુદ્રમ વનસ્પતિ' તરીકે ઓળખાય છે. ચીડ, દેવદાર અને પાઇન અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે.

પ્રશ્ન : 5 શબ્દ-સમજૂતી આપો.

(1) યાયાવર પક્ષીઓ

❖ યાયાવર પક્ષીઓ એટલે ભટકતાં પક્ષીઓ. શિયાળા દરમિયાન આપણા દેશનો જગાશયો અને જગાખાવિત ક્ષેત્રોમાં દુર દુર આવેલા ઠંડા પ્રદેશોમાંથી વિદેશી પક્ષીઓ આવે છે. તે શિયાળો પૂરો થતાં પોતાના વતનમાં પાછાં જાય છે. આ પક્ષીઓ 'યાયાવર પક્ષીઓ' તરીકે ઓળખાય છે. તેમને 'પ્રવાસી પક્ષીઓ' પણ કહે છે.

(2) પાનખર ઋતુ

- ❖ જે ઋતુમાં વનસ્પતિનાં પાંદડાં ખરી જથું તેને પાનખર ઋતુ કહેવાય. આપણે ત્યાં મહા અને ફાગણ માસ દરમિયાન વનસ્પતિ પોતાનાં બધાં પાંદડાં ઘેરવી નાખે છે. તેથી આ સમયને પાનખર ઋતુ કહેવામાં આવે છે.
- ❖ ઉષા કટિબંધીય જંગલોનાં વૃક્ષો પાનખર ઋતુમાં પોતાનાં બધાં પાંદડાં ઘેરવી નાખે છે. તેથી આ જંગલો ‘ખરાઉ જંગલો’ કહેવાય છે. આ જંગલોમાં સાગ, સાલ, વાંસ, મહુડો, લીમડો વગેરે વૃક્ષો જોવા મળે છે.

પ્રશ્ન : 6 ટ્રેક નોંધ લખો.

(1) જંગલોના પ્રકાર

- ❖ મુખ્યત્વે આબોહવા અને વરસાદની વિવિધતાના આધારે ભારતમાં જંગલોના પાંચ પ્રકાર રચાયા છે :
- ❖ (1) ઉષ્ણ કટિબંધીય વરસાઈ જંગલો : ભારતમાં આ જંગલો વાસ્તિક 200 સેમી કરતાં વધુ વરસાદવાળા પ્રદેશોમાં આવેલ છે. આ જંગલોનાં વૃક્ષો ગાઢ અને ઘટાદાર હોવાથી અહીં સૂર્યનાં કિરણો જમીન સુધી પહોંચી શકતાં નથી.

આ જંગલોનાં વૃક્ષોમાં એકસાથે પાનખર આવતી નથી, તેથી તે બારે
માસ લીલાં રહે છે. ભારતમાં તે પશ્ચિમ ઘાટના કિનારા તરફના
દ્વારાવોમાં પદ્ધીરૂપે, અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓમાં તથા ઉત્તર-પૂર્વ
ભારતના કેટલાક ભાગોમાં આવેલાં છે. મેહોગની, અબનૂસ, રોઝવુડ,
નેતર, રબર વગેરે અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે.

❖(2) ઉણ્ણા કટિબંધીય પાનખર જંગલો : આ જંગલો ઓછાં ઘટાદાર
હોય છે. તેનાં વૃક્ષો પાનખર ઋતુમાં પોતાનાં બધાં પાંદડાં ખેરવી
નાખે છે. તેથી તે 'પાનખર' કે 'ખરાઉ' જંગલો કહેવાય છે.

આ જંગલોનાં વૃક્ષો મોસમ પ્રમાણે પાન ઘેરવતાં હોવાથી તેને
'મોસમી જંગલો' પણ કહે છે. ભારતમાં આ પ્રકારનાં જંગલો ધણા
વિસ્તારોમાં આવેલાં છે. સાગ, સાલ, વાંસ, સીસમ, મહુડો, લીમડો
વગેરે અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે.

❖(3) સૂકાં અને ઝાંખરાંવાળાં જંગલો : આ જંગલો (70 સેમીથી) ઓછા
વરસાદ મેળવતા પ્રદેશોમાં જોવા મળે છે. તે કાંટાળાં હોય છે.
ભારતમાં તે રાજ્યસ્થાન, હરિયાણા, પશ્ચિમ ઘાટનો પૂર્વીય ફાળ અને
ગુજરાતમાં આવેલાં છે. થોર, ઘેર, ખીજડો, બાવળ, બોરડી વગેરે
અહીંની મુખ્ય વનસ્પતિ છે.

(4) પર્વતીય જંગલો : પર્વતીય જંગલ (Montane Forest) એટલે પર્વતો પરનાં જંગલો. આ જંગલોનાં વૃક્ષો પર્વતો પર જુદી જુદી ઊંચાઈએ, કિન્ફિધ પ્રકારનાં અને વિશિષ્ટ આકાર ધરાવતાં હોય છે. સમુદ્રસપાટીથી આશરે 1500 મીટરથી 2500 મીટર સુધી ઊગતી. વનસ્પતિ શંકુ આકારની અને લાંબાં તથા અણીદાર પાંદડાંવાળી હોય છે. તેથી અહીંની વનસ્પતિ 'શંકુદ્રુમ વનસ્પતિ' તરીકે ઓળખાય છે. ચીડ, દેવદાર અને પાઇન અહીંનાં મુખ્ય વૃક્ષો છે.

(5) ભરતીનાં જંગલો : મેન્ગ્રૂવ જંગલ (ભરતીનાં જંગલો) (Mangrove Forest) સમુદ્રની ભરતીના ખારા પાણીમાં વિકસે છે. ભારતમાં તે પશ્ચિમ બંગાળ, ગુજરાત તથા અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓના દરિયાકિનારે આવેલાં છે. ગંગાના મુખત્રિકોણ પ્રદેશમાં આવેલું ‘સુંદરવન’ ભરતીનું જંગલ છે. અહીં સુંદરી નામનાં વૃક્ષો થાય છે. ગુજરાતના સમુદ્રકિનારે દલદલીય વિસ્તારમાં નાના પાથા પર ભરતીનાં જંગલો આવેલાં છે. અહીં ચેર નામના વૃક્ષો થાય છે, સ્થાનિક લોકો તેનાં લાકડાંનો બળતણ તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

(2) ભારતની આબોહવા અને ઝતુઓ

❖ ભારતની આબોહવામાં સ્પષ્ટ ઝતુલેદ અનુભવાય છે. ભારતમાં નીચે મુજબની ચાર ઝતુઓ પ્રવર્તે છે :

ક્રમ	ઝતુ	માસ
1.	શિયાળો	ડિસેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી (ઠંડી ઝતુ)
2.	ઉનાળો	માર્ચથી મે (ગરમ ઝતુ)
3.	ચોમાસુ	જૂનથી સપ્ટેમ્બર (વર્ષાઝતુ)
4.	પાણી ફરતા મોસમી પવનોની ઝતુ	ઓક્ટોબર અને નવેમ્બર (શરદઝતુ-નિવર્તન ઝતુ)

(1) શિયાળો (Winter) :

► ભારતમાં શિયાળાની ઋતુ ડિસેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી મહિનાઓ સુધી હોય છે. આ સમયે ભારતમાં સૂર્યનાં કિરણો ત્રાંસા પડતાં હોવાથી તાપમાન નીચું રહે છે. હિમાલયમાં શિયાળામાં કેટલીક વાર ભારે હિમવર્ષા થાય છે. તે વખતે ત્યાંની ઠંડી અને ભારે હવા ઉત્તરના મેદાનમાં ધસી આવે છે. તેની અસરથી ઉત્તર ભારતમાં તેમજ રાજ્યસ્થાન અને ગુજરાતમાં પણ ઠંડીનું મોજું ફરી વળે છે. પરિણામે તાપમાન એકાએક નીચું ઉત્તરી જથ્ય છે. શિયાળામાં ગુજરાતના ઉત્તરના વિસ્તારોમાં રાજ્યના બીજા વિસ્તારો કરતાં વધુ ઠંડી અનુભવાય છે. શિયાળામાં દિવસો ઢ્રુકા હોય છે, જ્યારે રાત્રિઓ લાંબી હોય છે.

(2) ઉનાળો (Summer) :

► ભારતમાં ઉનાળાની ઋતુ માર્યથી મે સુધી હોય છે. આ સમયે ભારતમાં સૂર્યનાં ડિરણો સીધાં પડતાં હોવાથી તાપમાન વધારે પ્રમાણમાં રહે છે. સમુદ્ર કિનારાના પ્રદેશોમાં ગરમીનું પ્રમાણ દેશના ખંડીય ભાગો કરતાં ઓછું રહે છે. ભારતમાં મોટા ભાગના પ્રદેશોમાં ઉનાળો એકંદરે ગરમ અને સૂકો હોય છે. બપોરે વાતા ખૂબ ગરમ પવનને 'લૂ' કહે છે. ઉનાળાની ઋતુ દરમિયાન ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં અને રાજ્યસ્થાનના પશ્ચિમ ભાગમાં ખૂબ વધારે ગરમી પડે છે. આ ઋતુ દરમિયાન દિવસો શિયાળાની સરખામણીમાં લાંબા હોય છે.

(3) યોમાસુ (Monsoon) :

- ભારતમાં યોમાસાની ઋતુ જૂનથી સપ્ટેમ્બર માસ સુધી હોય છે. એતીપ્રધાન ભારત માટે યોમાસુ સૌથી મહત્વની ઋતુ, છે. ભારતમાં મોટા ભાગની એતી વરસાદ પર આધારિત હોવાથી આ ઋતુ એતી માટે ખૂબ અગત્યની ગણાય છે.
- નૈऋત્ય (દક્ષિણ-પશ્ચિમ) દિશામાંથી વાતા પવનો સમુદ્ર પરથી આવતા હોવાથી તે લેજવાળા હોય છે. આ પવનો દેશમાં વરસાદ લાવે છે. આ પવનોનો એક ફાંટો અરબ સાગર પરથી આગળ વધી કેરલ, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને મધ્ય ભારત સુધી પહોંચે છે. લેજવાળા પવનોનો બીજો ફાંટો બંગાળાના ઉપસાગર, (બંગાળની ખાડી), અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓ અને પૂર્વ ભારત થઈ ગંગાના મેદાનમાં પ્રવેશે છે.

આ બંને ફાંટા આગામ જતાં એકબીજાને મળી પણ્ણિમ ઉત્તર પ્રદેશ, હરિયાણા,
પંજાਬ અને પૂર્વ રાજ્યાન સુધી જઈને વરસાદ આપે છે. લેજવાળા પવનોના
માર્ગમાં જ્યાં પર્વતો આવે છે ત્યાં વધુ વરસાદ પડે છે. ગુજરાતમાં લેજવાળા
પવનોના માર્ગમાં મોટા પર્વતો આવતા ન હોવાથી વરસાદનું પ્રમાણ ઓછું રહે
છે.

(4) પાઇએ ફરતા મોસમી પવનોની ઝતુ :

►ભારતમાં પાઇએ ફરતા મોસમી પવનોની ઝતુ ઓક્ટોબર- નવેમ્બરના સમયગાળામાં હોય છે. આ ત્રતુ દરમિયાન પવનો ઈશાન દિશામાંથી (ઉત્તર-પૂર્વ દિશામાંથી) જમીન તરફ વાય છે. તેથી તે સૂકા હોય છે. પરિણામે તે વરસાદ આપતા નથી. આ ઝતુ દરમિયાન આકાશ વાદળાં વિનાનું સ્વચ્છ હોય છે. પાઇએ ફરતા મોસમી પવનો બંગાળાના ઉપસાગર (બંગાળાની ખાડી) પરથી પસાર થતાં લેજવાળા બને છે. તેથી તે ભારતના પૂર્વ કિનારે આંધ્ર પ્રદેશ અને તમિલનાડુના કિનારે સારો વરસાદ આપે છે. આ ઝતુ તમિલનાડુની મુખ્ય વર્ષાઝતુ ગણાય છે.

Thanks

For watching